

3. Руженцева, Н.Б. Имиджевое интервью-перформанс В. Жириновского: смена масок, эпатаж, технология примитива / Н.Б. Руженцева // Политическая лингвистика: научный журнал. – Екатеринбург, 2015. – № 3. – С. 50–56.
4. Сметанина, С.И. Медиа-текст в системе культуры / С.И. Сметанина – СПб.: Изд-во Михайлова В.А., 2002. – 383 с.
5. Толковый словарь Т.Ф. Ефремовой [Электронный ресурс] / Толковый словарь Ефремовой онлайн. – 2005–2010. – Режим доступа: <http://www.efremova.info>. – Дата доступа: 12.11.2017.
6. Trump's Prime-time Address on the Border Wall Shutdown, Annotated // The Washington Post [Electronic resource]. – Mode of access: https://www.washingtonpost.com/politics/2019/01/09/trumps-prime-time-address-border-wall-shutdown-annotated/?noredirect=on&utm_term=.c5ba55985276. – Date of access: 15.04.2019.

**КАМПАНАНТЫ ТЭМПАРАЛЬНАЙ СЕМАНТЫКІ
САСТАЎНЫХ І СКЛАДАНЫХ ТАПОНІМАЎ БЕЛАРУСІ**

**COMPONENTS OF TEMPORAL SEMANTICS OF COMPOUND
AND COMPLEX TOPONYMS OF BELARUS**

А.А. Прыгодзіч

A.A. Pryhodzich

Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, Мінск, Беларусь
Belarusian State University, Minsk, Republic of Belarus
e-mail: elpr7@tut.by

У артыкуле даследуюцца састаўныя і складаныя тапонімы з кампанентам тэмпаральнай семантыкі, вызначаецца прадуктыўнасць мадэляў з антанімічнымі часткамі *новы* і *стары*, прыводзіцца дынаміка функцыянавання такіх назваў у розныя гістарычныя перыяды.

The article investigates composite and complex place names with a component of temporal semantics, determines the productivity of models with antonymic parts *новы* (*new*) and *стары* (*old*), provides the dynamics of the functioning of such names in different historical periods.

Ключавыя словы: састаўныя і складаныя тапонімы; тэмпаральны кампанент; прыметнікі; антанімія кампанентаў; перайменаванне тапонімаў.

Keywords: compound and complex toponyms; temporal component; adjectives; antonymy of components; renaming of toponyms.

Тэмпаральнасць (ад лац. *tempus, temporis* ‘час’) як найбольш фундаментальная анталогічная структура дастаткова шырока вывучана навукоўцамі розных напрамкаў, у тым ліку і на матэрыяле славянскіх і неславянскіх моў. На думку філосафаў і гісторыкаў, “рэфлексіі аб прасторы і часе ў розных культурах узнікаюць гістарычна позна. Пра гэта яскрава сведчыць той факт, што індаеўрапейскія мовы амаль

не маюць агульных слоў для азначэння гэтых паняццяў, і кожная з іх выкарыстала свае ўласныя (фонамарфалагічныя і семантычныя) сродкі для намінацыі разгляданых канцэптаў” [4, с. 196].

На працягу апошніх дзесяцігоддзяўакрамя тэарэтычнага асэнсавання праблем тэмпаральнасці ў многіх працах лінгвістаў даследуюцца розныя групы адзінак з тэмпаральнай семантыкай. Так, напрыклад, В.Д. Сіняк падкрэслівае, што асаблівую значнасць сярод падобных даследаванняў набывае аналіз функцыянавання часавасці ў сучасным тыпе камунікацыі [5, с. 5].

Асаблівасці лексіка-семантычнага функцыянавання тэмпаральных кампанентаў у складзе састаўных і складаных тапонімаў Беларусі даследуюцца ў артыкуле Н. Багамольнікавай [1, с. 37].

Састаўныя і складаныя тапонімы тэмпаральнай семантыкі дастаткова шырока прадстаўлены і ў неславянскіх мовах. Аб’ектам нашага аналізу сталі тапонімы з семамі *новы* і *стары*.

Састаўныя тапонімы тэмпаральнай семантыкі складаюцца з двух самастойна аформленых кампанентаў, у якасці атрыбутыўнага кампанента выступаюць прыметнікі *стары*, *новы*.

Састаўныя тапонімы ўяўляюць сабой лексікалізаваныя словазлучэнні, у структуру якіх уваходзяць, як правіла, два кампаненты — суб’ект і атрыбут: *Новая Рудня, Новая Цагельня, Новая Гута, Старыя Буды, Стары Лес*. У такіх адзінках функцыю суб’екта (апорнага кампанента) звычайна выконвае субстантыў у сінгулятыўнай (*Новая Цагельня, Старая Дубраўка, Старое Закружжа*) і плуратыўнай форме (*Старыя Ганчары, Старыя Баруны, Старыя Гернікі, Новыя Крукі, Новыя Шарабаі, Старыя Наборкі, Старыя Клёнкі*), на які і прыпадае асноўная сэнсавая нагрузка ўсёй намінацыі [2, с. 12]. “Пры гэтым, нягледзячы на граматычна галоўную ролю субстантыўнага кампанента ў структуры словазлучэння, асноўную тапанімічную нагрузку выконвае атрыбутыўны кампанент” [8, с. 84].

Аналіз тапонімаў вылучанай групы сведчыць, што ў якасці атрыбутыўнага кампанента, які можа знаходзіцца як у прэпазіцыі (*Старыя Клёнкі, Старая Тарасаўшчына, Старыя Баруны, Новая Зара*), так і ў постпазіцыі (іх адносна нямнога) у адносінах да субстантыва (*Тэпра Старая*), найчасцей выступае прыметнік або назоўнік, лічэбнік (адзінкавы выпадак), што дапасуецца да назоўніка (*Новы Майдан, Старыя Паддубы, Новыя Грамыкі, Новая Бяяршчына I, Новая Бяяршчына II*).

А. Якасны прыметнік *новы* можа ўказаць на існаванне непадалёку населеных пунктаў з такой жа назвай, нават у межах аднаго сельскага

савета (*Рудня—Новая Рудня*), . Антанімічныя прыметнікі ўказваюць на адносную храналогію ўзнікнення паселішчаў і іх назваў. Так, ад’ектыў *стары* ўказвае на больш ранняе ўзнікненне аб’екта, *новы*—на больш позняе. Паводле А. Ляўданскага, такія назвы з намінатыўнымі кампанентамі *руда, рудня* сведчаць, па-першае, аб тым, што побач са старымі руднямі ўзнікалі новыя, дзе былі выяўлены адклады руды, а перанос радовішча на другое месца часам выклікаўся недахопам там сыравіны—балотнай руды [3, с. 19], што і паўплывала на ўзнікненне новага паселішча і садзейнічала тапанімізацыі. Населеныя пункты з антанімічнымі прыметнікамі *стары – новы* звычайна выяўляюцца ў межах аднаго раёна на невялікай адлегласці адзін ад аднаго. У састаўных вытворча-прамысловых тапонімах, утвораных па мадэлі “*якасны прыметнік + субстантыў*”, дамінуючую функцыю выконвае атрыбутыўны кампанент у прэпазіцыі: *Старая Рудзіца, Новая Рудзіца, Новая Руда, Новая Рудня, Стары Млын, Старая Руда, Старая Рудня*.

Б. Кампанент *новы* ўваходзіць у структуру састаўных тапонімаў таксама і тады, калі побач не было паселішчаў з аднолькавымі асновамі (*Буда—Новая Буда, Новая Буда, Грэбля—Новая Грэбля*) [1, с. 37].

Палярызацыйныя кампаненты *новы—стары, якія* могуць указваць на адсны час узнікнення, знаходзяцца ў межах суседніх раёнаў ці сельскіх саветаў. Намі было зафіксавана больш за 100 такіх пар(*Старая Дуброва—Новая Дуброва, Стары Будкаў—Новы Будкаў, Стары Сверхань—Новы Сверхань, Старое Сяло—Новае Сяло, Старыя Дарогі—Новыя Дарогі, Старая Рудзіца—Новая Рудзіца, Старое Хорабава—Новае Хорабава, Старыя Шарабаі—Новыя Шарабаі, Старая Князьёўка—Новая Князьёўка, Стары Гуткаў—Новы Гуткаў, Старыя Палічы—Новыя Палічы, Старыя Юрковічы—Новыя Юрковічы, Стары Сакол—Новы Сакол*). У выніку пэўных сацыяльна-эканамічных прычын ранейшыя малыя па велічыні паселішчы нярэдка станавіліся большымі за былыя асноўныя, што яскрава сведчыць пра завяршэнне тапанімізацыі назвы.

В. У залежнасці ад сацыяльна-каштоўнасных арыентацый эпохі мяняецца і лексічны склад вытворча-прамысловых тапанімічных утварэнняў. Гэта дае падставу сцвярджаць, што сістэма тапанімічнай намінацыі ў савецкі час была арыентавана не на культурна-гістарычную каштоўнасць, а на ідэалогію імя.

Дынаміку станаўлення і функцыянавання вытворча-прамысловых тапанімічных назваў у савецкі перыяд яскрава адлюстроўваюць шматлікія перайменаванні, з’яўленне новых найменняў, якія па характару матывацыі, па словаўтваральных адзнаках істотна адрозніваюцца ад онімаў мінулага перыяду.

Так, у паслярэвалюцыйны час перайменаванне вытворча-прамысловых тапонімаў, як і ўвогуле тапонімаў, было прадыхавана імкненнем да ўсяго новага, наданнем рэвалюцыйнага зместу і эстэтыкі тапанімічнай назве, іншага тэмпу жыцця і пэўнага настрою: *Чырвоны Пахар, Новы Пахар, Чырвоны Араты, Трактар, Чырвоны Пільчык, Чырвоная Буда, Чырвоныя Буднікі*. Менавіта так узніклі тапонімы *Новая Беларусь, Новае Палессе, Новы Шлях, Новы Свет, Новы Пахар, Новы Строй, Новы Праект, Новая Вёска, Новае Сяло, Новая Дзярэўня, Новая Жыць, Новая Зара, Новая Зямля, Новы Кут, Новая Ніва, Новы Пуць, Новы Мір, Новая Культура*.

Звяртае на сябе ўвагу колькасная неадпаведнасць тапанімічных назваў з антанімічнымі парамі *стары – новы*, але яна не ўносіць супярэчнасці ў беларускую тапанімічную сістэму. Па-першае, многія тапонімы з атрыбутам, які паказвае час узнікнення, проціпастаўляюцца простым тапонімам: *Новая Гута – Гута*. Па-другое, наўрад ці можна выявіць антыподы тапонімам савецкага часу, якія неслі пэўную ідэалагічную канатацыю: *в. Зара Новай Жыцні, в. Новае Жыццё, в. Новы Пахар*.

Па сваім паходжанні складанытапонімы або кампазіты [6, с. 32] уяўляюць спалучэнні, што ўзніклі шляхам марфалага-сінтаксічнага аб'яднання дзвюх асноў і маюць цэласнае афармленне (*Ціхабудка, Новакузнецкая, Навабуды, Старапільня, Старамлын, Старабарысаў, Старадубрава, Новаалександраўка, Новадварышча, Новазаронава, Новазаслонава, Старадварышча, Старадворцы, Навасяды*) [7, с. 10]. Такія найменні маюць адзін асноўны націск, а пры скланенні звычайна змяняецца толькі апошняя частка наймення. Характэрным для такіх спалучэнняў з'яўляецца тое, што кампаненты такіх кампазітаў “займаюць пэўнае месца і не дапускаецца іх перастаноўка” [8, с. 83].

Тапанімічную выдзяляльную функцыю выконваюць і лічбавыя абазначэнні, якія, па сутнасці, з'яўляюцца сінонімамі палярызацыйных атрыбутаў /стары – новы – самы новы/. На тэрыторыі Беларусі адзначана каля 20 тапонімаў, у складзе якіх ужываецца лічбавы дыферэнцыятар: *Старамлыны 1-я, Старамлыны 2-я; Навасяды 1-я, Навасяды 2-я*. Звычайна дыферэнцыйны лічэбнік-азначэнне ўжываецца постпазіцыйна.

Тапонімы з кампанентамі *стары, новы*, аформленыя спосабам складання, з'яўляюцца непрадуктыўнымі і ўтвараюць адносна нешматлікую групу.

Пры ўтварэнні большасці складаных вытворча-прамысловых тапонімаў пераважна выкарыстоўваюцца атрыбутыўныя і субстантыўныя кампаненты: *Новая + будка > Навабудка, Новая +*

будоўля > *Новабудоўля*, *Старая* + *пільня* > *Старапільня*, *Старая* + *мельніца* > *Старамельніца*, *Стары* + *млын* > *Старамлын*.

Састаўныя і складаныя тапонімы з кампанентам тэмпаральнай семантыкі як важны намінацыйны сродак па-ранейшаму застаюцца ў ліку найбольш папулярных і запатрабаваных тапонімаўтваральных спосабаў. Іх далейшае развіццё залежыць ад сацыяльна-эканамічных і грамадска-палітычных адносін у Рэспубліцы Беларусь, з'яўленнем новых паселішчаў побач або на невялікай адлегласці ад існуючых населеных пунктаў.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Багамольнікава, Н. Аналіз састаўных і складаных тапонімаў у лексіка - семантычным аспекце / Н. Багамольнікава // Роднае слова. – № 8. – 2019. – С. 37-39.
2. Капылоў, І.І. Тапанімія беларускіх дзелавак помнікаў XV – XVIII ст.: аўтарэф. дыс. ...канд. філал. навук: 10. 02. 01 / І.І. Капылоў – Мінск, 2001. – 20 с.
3. Ляўданскі, А.Н. Да гісторыі жалезнага промыслу на Палессі / А.Н. Ляўданскі // Працы Палесскай экспедыцыі. – Менск, 1933. – Вып.2. – С. 77–78.
4. Санько, С.І. Некаторыя падставовыя прасторавыя і часавыя структурыў беларускім фальклору / І.С. Санько // Гісторыя філасофскай і грамадска-палітычнай думкі Беларусі: у 6 т.: Эпоха Сярэднявечча / В.Б. Евароўскі [і інш.]; рэд. кал.: В.Б. Евароўскі [і інш.]. – Мінск: Беларуская навука, 2008. – Т. 1. – 575 с.
5. Сіняк, В.Дз. Моўная эксплікацыя тэмпаральнасці ў арганізацыйнай камунікацыі (на матэрыяле тэкстаў гадавых справаздач беларускіх, расійскіх і нямецкіх фінансавых устаноў): аўтарэф. дыс. ...канд. філалаг. навук: 10. 02. 20 / В.Дз. Сіняк – Мінск, 2019. – 20 с.
6. Прыгодзіч, М.Р. Словакладанне ў беларускай мове / М.Р. Прыгодзіч. – Мінск: БДУ, 2000. – 227 с.
7. Янушкевіч, С.А. Уласныя назвы населеных пунктаў Заходняй Гродзеншчыны: аўтарэф. дыс. ...канд. філалаг. навук: 10. 02. 01 / С.А. Янушкевіч – Гродна, 1998. – 20 с.
8. Янушкевіч, С.А. Уласныя назвы населеных пунктаў Заходняй Гродзеншчыны: дыс. ...канд. філал. навук: 10. 02. 01 / Янушкевіч – Гродна, 1998. – 195 л.